

ereklyékkel. Ez utóbbiak sora szinte egyezik egy limburgi, hasonló emlékkal, így feltehető, hogy azokat félezték meg és adták át az újabb sztaurotéka számára. Ez a feltevés a limburgi modellként való azonosításának egyébként sem mond ellen.

Andrea Worm (Karl-Franzens-Universität, Graz) a Szentföldhöz kapcsolódó ábrázolások különleges formáit veszi sorba (*Visuelle Vergegenwärtigungen Jerusalems und der Heiligen Stätten im Reichsgebiet. Überlegungen zu Kontexten und Übermittlungswegen*). Kitér a XII. századi zwiefalteneri liturgikus könyvben és egy saint-omeri Gesta Francorum-kéziratban található szentföldi térkép jelentőségére, valamint a németföldi Szent sír, illetve Krisztus mennybemenetele ábrázolásainak a zarándokok beszámolóira, illetve a zarándok ampullák hozzáférhető képeire visszavezethető sajátosságaira.

Bianca Kühnel (The Hebrew University of Jerusalem) a szentföldi templomok mintájára és tiszteletére épült emlékeket tekinti át (*Monumental Representations of the Holy Land in the Holy Roman Empire*). A paderborni Busdordf, a gernodei Szt. Cyriacus, az eichstätti kapucinus templomok után nagyobb terjedelmet szentel az aacheni palotakápolna ereklyéinek és átépítéseinek, a párizsi Saint chapel-nek és IV. Károly császár – részben az előbbieik hatására tett – prágai és karlsteini alapításainak. A kötetet Jürgen Bärsch (Katholische Universität, Eichstätt-Ingolstadt) tanulmánya zárja a szentföldi és jeruzsálemi szimbolikának a templomalaprajzokban, de még inkább a nagyheti liturgiában jelentkező hatásáról. A szentföldi gondolat mindennapos liturgikus jelenlétét és hatását a keresztes háborúk zarándoktömegeinek mozgása és templomi jelenléte még élőbbé tette, a szenvedéstörténethez kapcsolódóan megnyilvánuló tisztelet pedig tovább gazdagította (*Jerusalem im Spiegel der abendländischen Liturgie des Mittelalters*).

A magyar had- és művelődéstörténeti szakirodalom számára a jelen kötetekhez hasonló áttekintések rendkívül hasznosak, hiszen a XIII. század elejéig éppen azokról a tömegekről szólnak, amelyek Magyarországon keresztül vonulva indultak meg a Szentföld irányába, s a legtöbb esetben erre is tértek vissza. Az egyes átvonuló csoportokban és seregekben megjelenő egyházi, világi, vagy egyszerűen csak művelődéstörténeti szempontból számottevő személyiségeknek a kulturális és egyházi transzferben játszott szerepe eddig jórészt említés nélkül maradt, pedig éppen jelen kötet mutatja meg, hogy soraikban a középkori társadalom milyen figyelemre méltó alakjai jelentek meg.

Veszprémy László

JASON T. ROCHE – JANUS MØLLER JENSEN (ED.)

THE SECOND CRUSADE HOLY WAR ON THE PERIPHERY OF LATIN CHRISTENDOM

(*Outremer, Studies in the Crusades and the Latin East, 2, Brepols Publishers, Turnhout, 2015. XII+338 o. ISBN 978-2-503-52327-9*)

A keresztes háborúk történetében nem a második keresztes hadjárat vonta magára leginkább a kutatók figyelmét, még ha magyar szempontból a vállalkozás rendkívül érdekes is. Most nem Clairvaux-i Szent Bernát működésére gondolunk, hanem arra, hogy a német uralkodó, majd nyomában a francia király átvonult Magyarországon, s ennek eredménye-

ként Odo de Deuil-nek és Fresingi Ottónak köszönhetően egy-egy páratlan országleírás jutott korunkra. A kötet szerkesztői tudatosan nyúlnak vissza Giles Constable 1953-as tanulmányára és veszik azt görcső alá, amelyben a neves kutató úgy vélte, hogy az 1147-ben több fronton megindult kereszties seregek mozgását előre megtervezték, s azok nem egymástól függetlenül lendültek támadásba. A hadjárat kutatásában Jonathan Phillips 2007-es monográfiája is mérföldkőnek tekinthető, de éppen jelen kötet mutatja, hogy számos kérdést hagyott megválaszolatlanul. Sőt, amint az egyik szerkesztő, Jason T. Roche (Manchester Metropolitan University) kitűnő bevezető tanulmányából kiderül, a hadjáratokkal kapcsolatban szinte minden mozzanat hagyományos értékelését meg lehet kérdőjelezni, s azokkal kapcsolatban új szempontokat felvetni. A kötetben végigvonul a különböző hadszínterek közötti együttműködés valószínűségének a gondos mérlegelése, a forrásoknak a felmerült hipotézisekkel való szembesítése. Valóban, kortárs szerzők egyes megállapításai látszólag az előre megtervezett akció bizonyítékaként értékelhetők, így számos korabeli évkönyv mellett Helmold von Bosau 1170 körül együtt tárgyalja az ibériai, szentföldi és a baltikumi hadjáratokat. A kutatók többsége azonban inkább kételkedik, s úgy véli, hogy a mezopotámiai Edessza 1144. évi elfoglalása alapvetően a szentföldi hadjárat megszervezésére indította a korabelieket, s a hadjárat népszerűsítésében nagy szerepet vállaló cisztereket, így Szent Bernátot. A csatlakozó hadjáratok esetében még azt is gondosan mérlegelendőnek gondolják, hogy egyáltalán kereszties hadjáratnak lehet-e tekinteni azokat, kimutathatók-e esetükben a szükséges formalitások. Az alapvető terminológiai kérdések tisztázása ezzel még nem ért véget, hiszen Ane L. Bysted (Aarhus University) írásában a bűnbocsánat teológiáját járja körül, annak kapcsán, hogy Bernát leveleiben és prédikációiban a jubileumi év hagyományával ötvözve a bűntetéseknél vagy maguknak a bűnöknek a bocsánatát (remissio peccatorum) hirdette meg.

A szentföldi eseményeket két tanulmány tárgyalja. Deborah Gerish (Emporia State University, Kansas) az események, s különösen a jeruzsálemi királyság ideológiájára vonatkozó korabeli forrásokat vizsgálja. Úgy látja, hogy a *Historia Nicaenavel Antiochena* ugyan évtizedekkel korábbi eseményekkel foglalkozik, III. Balduin és az anyakirálynőre vonatkozó vélemények azonban éppen ebből a műből ismerhetők meg a legjobban. Suleiman A. Mourad (Smith College, Northampton) és James E. Lindsay (Colorado State University) a kereszties támadásnak és a damaszkuszi kudarcnak a muszlim gondolkodásra gyakorolt hatását elemzi. Úgy látja Ibn 'Asākir művei alapján, hogy a damaszkuszi tudós az események hatására valóban hozzájárult a dzsihád ideológiájának népszerűsítéséhez Nural-Din uralkodása alatt.

Darius von Guttner-Sporzyński (University of Melbourne) korábbi könyvéhez¹ hasonlóan a mai napig vitatott lengyel részvételt vizsgálta a hadjáratokban. Eredményei szerint a sandomierzi Piast herceg Anatóliában csatlakozott a francia királyhoz, míg IV. Boleszló maga vezetett egy lengyel kontingenst a vendek ellen. A pápai legátus, Hubaldus lengyel-földi prédikációs útját is valószínűsíti, bár a kereszt felvételének a szokásos szertartásáról a vendek elleni hadjárat esetében nem maradt fenn forrás.

Janus Møller Jensen (Museums of Eastern Funen, Denmark) arra keresi a választ, hogy az 1151-es északi, norvég, orkney-i és izlandi részvételi szentföldi hadjárat meny-

¹ Darius von Guttner-Sporzyński: Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230. (Europa Sacra vol. 14.) Brepols, Turnhout, 2014. Ismertetése: *Had történelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 1043–1044. o.

nyiben függhet össze a pápai bullákkal meghirdetett 1147-os hadjárat, miközben bemutatja az 1120-as évek kevéssé ismert, a Baltikumot érintő hadi eseményeit is. Megállapítja, hogy a Dánián kívüli prédikációs tevékenységre ugyan semmi bizonyíték sincsen, mégis a XII. századra a skandináv harcos elit már befogódónak mutatkozhatott a keresztes hadjáratról érkező hírek iránt.

Jason T. Roche tanulmányában azt vizsgálja, hogy hihetünk-e a forrásoknak abban a tekintetben, hogy III. Konrád serege az egész hadjárat alatt fegyelmezetlen volt, s kritizált magatartásuk különösen a bizánci területeken hátráltatta volna a haladást. Ellenérvei azon alapulnak, hogy a bizánci források egy irodalmi hagyomány és műfaj alapján ábrázolták a nyugatiakat, s beállításuk éppen annyira nem tekinthető hitelt érdemlőnek, mint a nyugati források sztereotip Bizánc ellenessége. Ugyanakkor érdekes, hogy a magyar krónikások Konrád-képéről nincsen tudomása, amivel kapcsolatban vizsgálhatta volna, hogy azok a hazai tapasztalatok helyett vagy mellett nem külföldi forrásokon alapulnak-e.

Luis García-Guijarro Ramos (Universidad de Zaragoza) a Reconquista eseményei kapcsán Tortosa és Lérida 1148-as, valamint Fraga és Mequienza 1149-es visszafoglalásáról állapította meg, hogy a hadjáratban résztvevőket pápai bullák jogosították fel a lelki kiváltságok elnyerésére a harcok során. A közvetlen pápai felhívás, a keresztfelvétel aktusa ugyan ezekben az esetekben sem bizonyítható, de a hadjáratokat övező retorika kétségkívül a keresztes hadjáratokéra jellemző. Persze, amint megállapítja, az ibériaiak fegyvertárában a keresztes háború csak az egyik eszköz volt, ami mindvégig összekapcsolódott expanziós törekvésekkel. Az ibériai félszigeten maradván Susan B. Edgington (University of London) Lisszabon elfoglalását választotta tanulmánya tárgyának.² A Dartból 1147 májusában a Szentföldre induló északi flotta a portugál uralkodó, Alfonz kérése útját megszakította, csatlakoztak a Reconquista harcaihoz és október végére visszafoglalták a várost. Ugyanakkor nagy valószínűséggel a keresztesek csak készleteik feltöltése céljából állhattak meg, s a portugálok a váratlan lehetőséget kihasználva vették igénybe a katonai segítségüket. Ez egyébként nem példátlan az ibériai partoknál elvonuló nyugati flották esetében, amire így Alfonz joggal számíthatott. Szent Bernát és Alfonz levélváltása azonban, ami bizonyítaná a korábbi terveket, minden valószínűség szerint hamisítvány. Ugyanakkor az akció sikere Alfonz uralmának pápai elismerését és a león-kasztíliai császártól való függetlenedést is nagyban segítette.

Jay T. Lees (University of Northern Iowa) az 1147-es vendek elleni hadjárat körülményeit vizsgálja. A vendek elleni hadjárat valóban szorosan kapcsolódik a szentföldi hadjáratokhoz, hiszen Bernát 1147 márciusában Frankfurtban maga hirdette ki, hogy a pogány vendek ellen azonos lelki kiváltságok nyerhetők el, mint a szentföldi harcokban. Ezt maga a pápa is megerősítette egy hónappal későbbi bullájában. Azon is vitatkoznak, hogy Bernát szóhasználata a pogányok kiirtására, vagy csak politikai szervezetük elpusztítására utalt-e, amint azt a szerző is sugallja.

John H. Lind (University of Southern Denmark) a finnek elleni „első svéd keresztes hadjáratot” vizsgálja a második keresztes hadjárat perspektívájából, amit az is indokol,

² Erre legutóbb lásd *Ribi András*: Keresztes-portugál megegyezések Lisszabon (1147) és Silves (1189) ostrománál. In: *Magister historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból.* Szerk. *Farkas Csaba, Lados Tamás, Ribi András, Uhrin Dorottya.* Budapest, ELTE BTK, 2016. 99–121. o.

hogy a svéd püspökségek a dán érsekség suffraganeusai voltak ebben az időben (ahol pedig meghirdették a keresztes hadjáratot). Lind ugyan a finnek elleni hadjáratot is keresztes hadjáratnak tekinti, ám ez komoly terminológiai vitákhoz vezethet a hadjáratok keresztes jellegére vonatkozó szűkebb és tágabb értelmezését illetően. (Tudjuk, a ’keresztes háború’ kifejezés nem létezett a korban, miként a „Reconquista” kifejezés is későbbi, XVIII. század végi megfogalmazás. Kétségtelen, hogy pápai bulla kiadása és a szertartásos fogadomtétel nem bizonyítható ebben az esetben, a pápa és a pápai kúria kezdeményező szerepe, a keresztes retorika mégis összekapcsolja azokat, és a történéskéket feljogosítja arra, hogy a látszólag egymástól távol zajló eseményeket együtt tárgyalják és értékeljék.

A kötet ismét bizonyítja, hogy a keresztes témakör tartósan bekerült a legnevesebb kiadók kínálatába, s figyelemre méltó, hogy ezen könyvek legtöbbször, így a mostani kötet is magyar vonatkozásokkal tudja gazdagítani a keresztes háborúk történetének historiográfiáját.

Veszprémy László

THE TEUTONIC ORDER IN PRUSSIA AND LIVONIA

The Political and Ecclesiastical Structures 13th–16th Century

(Eds. Roman Czaja, Andrzej Radziwiński. Towarzystwo Naukowe w Toruniu – Böhlau Verlag, Toruń, 2015. 423 o. ISBN 978-3-412-50517-2)

A lengyelországi Toruńi Tudományos Társaság (Towarzystwo Naukowe w Toruniu) és a németországi Böhlau Könyvkiadó közös gondozásában megjelent tanulmánykötet a Német Lovagrend poroszországi és livóniai uralmának kérdéseivel foglalkozik. Természetesen – már csak terjedelmi korlátok miatt sem – a kötet nem tér ki minden témakörre. Az alcím egyértelműen jelzi, hogy a tanulmányok csak a két nagy földrajzi térség politikai és egyházi struktúráit elemzik a XIII. és XVI. század közötti időintervallumban. A szerkesztők, Roman Czaja és Andrzej Radziwiński – mindketten a toruńi egyetem (Uniwersytetu Mikołaja Kopernika) professzorai – három nagyobb részre tagolták a könyvet. Az első rész a Német Lovagrend és a középkori Poroszország, a második a lovagrend és a középkori Livónia témakörével foglalkozik, a harmadik pedig lényegében adattár: a Német Lovagrend poroszországi és livóniai méltóság- és tisztségviselőinek, valamint a poroszországi és livóniai egyházi méltóságok és egyházi várnagyok listáját tartalmazza. Az első két nagy részhez tartozó tanulmányok mindegyikét a Toruńi Tudományos Társaság tagjai írták, olyan kiváló lengyel történészek, akiknek tudományos tevékenysége a Német Lovagrend államának kutatására irányult. A harmadik részben két német kutató munkájával is találkozhatunk, arányait tekintve azonban a kötet túlnyomó többsége lengyel szerzők alkotása, akik írásaikban a német lovagrendi kutatás eddigi eredményeinek összefoglalását, szintézisét nyújtják.

A középkori Poroszország politikai és egyházi struktúráival foglalkozó első rész Roman Czaja és a már sajnos elhunyt Zenon Hubert Nowak tanulmányával kezdődik (*An Attempt to Characterise the State of the Teutonic Knights in Prussia*, 13–30. o.), amely kísérletet tesz a Német Lovagrend poroszországi államának általánosabb bemutatására.